

Nicolai Hartmann / Aristoteles ve Hegel

İbrahim Anık*

Nicolai Hartmann'ın iki makalesi *Aristoteles ve Hegel* kitabında bir araya getiriliyor. İlk bölüm "Hegel ve Reel-Diyalektik Problemi" adını taşımaktadır. Bu makaleye derlemenin editörü "alt başlıklar" koyuyor. Metne yapılan bu ufak müdahale okuyucunun metnin içinde kaybolmaması, rahat bir anlamının ortaya çıkmasını sağlamak için gerçekleşiyor. Bu minval üzere ikinci bölüm de "alt başlıklar" oluşturuluyor.

Hartmann'a göre "Hegel'in diyalektiği 'deneyim'den koptu" eleştirisi bir ölçüde haklıdır. Çünkü düşünsel kurgulamayı aşırı bir noktaya taşıyan bu diyalektik, deneyimden kopuşa uygun ortamı hazırlar. Kurguların iç yanılı kaynaklarının üstünü örter, böylece nesneyle, var olanla pek de ilişkisi olmayan bir aldatıcı kanıtlama gücü yaratır (Hartmann, 2021: 12). Hartmann, Hegel'in diyalektiğinin bu özelliğinin Hegel metafiziğinin de zayıf noktasını oluşturduğunu ileri sürer. Bir başka ifadeyle, Hegel'in düşüncesinin başından beri "teleolojik", "tarihselci", "sosyolojik" olması ya da Hegel'in doğuştan tin felsefecisi olması metafiziğini sakatlar. Örneğin kendini bilimsel olarak konumlamış biri, Hegel'in doğa felsefesinde kendi izleğini bulması zordur.

Bir ölçüde Hegel'e getirilecek bir başka eleştiri Hartmann'a göre, Hegel'in felsefi ustalığının eşsizliğine ve felsefi yoğunluğunun aktarılamayacak olmasına ilişkindir. Öyle ki Hegel'in diyalektiği başkasına miras bırakılamayacak ve yeniden üretilemeyecek olan bir diyalektiktir. Henüz Hegel ölmemişken başlayan tartışmalar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde artık felsefe okurlarını ve felsefecileri usandırır. Diyalektik düşünce Hegelci okullarda dogmatikleşmiştir ve bir taşkınlık, neredeyse

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü, anikibrahim99@gmail.com

bir hastalık halini almıştır (Hartmann, 2021: 15). Hartmann’a göre Hegelciler: “tez”, “antitez”, “sentez” şemasını: benzerlikleri olan şeyleri özgünlükleri içinden ortaya çıkartmaktan ziyade, en farklı türden yapısı olan şeyleri tek bir ölçüte ve denek taşına dönüştürmeyi tercih ederek uygularlar. Bu, Hegel’in diyalektiğinin Hegelcilik adına Hegel’den kopartılmasıdır.

Hartmann diyalektiğe uygun kavrayışa diyalektik yoluyla ulaşabileceğini iddia eder. Ancak şunu ekler: Hegel bu diyalektiğin nasıl öğrenileceğini ortaya koymaz. Bu da diyalektik konusunun öğretilmemesine yol açar. Bir çözümsüzlük örneği yaratır. Buradaki çözümsüzlük diyalektiğin kendisinin bir yöntem olmaktan çok, ontoloji temelli olmasından kaynaklanmaktadır. Her nesne kendisine özgü, yalnızca onda olanaklı ve zorunlu olan yöntemi gerektirmektedir (Hartmann, 2021: 18).

Hartmann’a göre “bilme düzeni” (*ratio cognoscendi*) ile “varolma düzeni” (*ratio essendi*) arasındaki farkı gözetmemek Hegel diyalektiğini anlamayı zorlaştırır. Benzer şekilde “reel olan” ve “reel olmayan” arasındaki ayrımını göz ardı etmek de Hegel diyalektiğini anlamayı zorlaştırır. Hartmann “deneyimlenebilen” ve “deneyimlenemeyen” arasında bir ayrım yapar ve “reel ya da deneyimlenebilir” olana *Tinin Görüngübilimi*’ndeki “Efendi-köle diyalektiği” kısmını, *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*’ndeki “suç” kısmını örnek verir. Burada kavram diyalektiği değil varlık diyalektiğini düşünmek gerekir diye ekler. Çünkü her iki örnek, “nesnel tin”in edimselliğinde güncellik taşırlar. Bir başka ifade ile felsefi düşünce kendi kavramlarından hareketle yakaladığı ve mantıksal olarak sonradan uyguladığı diyalektik, deneyimlenmiş ve yaşantılanmıştır (Hartmann, 2021: 38). Oysa “reel olmayan ya da deneyimlenebilir olmayan”a örnek *Mantık Bilimi*’dir. Yani varlık, yokluk ve oluş üçlemesinde ortaya konan edimsellikler. Bu kavramlar reel bir fenomen zemini bulamaz, havasız boşlukta süzülürler. Orada olan sadece bir kavram diyalektiğidir, varlık diyalektiği değil (Hartmann, 2021: 42).

Reel olan ve reel olmayan ayrıma giden Hartmann, bu diyalektiklerin oluş sürecinde de bir başka ikiliği öne çıkartır. Bu ikilik: çelişki (*wi-*

derspruch)² ve çatışma ayrımıdır. Çelişkiyi kısaca yargı olarak tanımlar. Tüm söylem, kavramlarda ve yargılarda devindiği için bunlar -yani kavram diyalektikleri- elbette birbiriyle çelişebilirler. Fakat şeyler, olaylar, reel şartlar ve ilişkiler gerçek anlamıyla buna yetenekli değildirlir (Hartmann, 2021: 44). Yaşamda, bilfiil gerçeklikte olan şeylerin arasında çelişki değil çatışma olmaktadır. Hartmann'ın burada yaptığı ayırım çok net değildir. Çelişki kavramı açıklanırken çatışma kavramına dair bir açıklama vermez.

Hartmann'a göre herhangi bir Aristoteles ve Hegel incelemesinde, bu iki düşünür arasında derin bir uçurum varmış gibi görüldüğünü tespit eder. Ancak Aristoteles ve Hegel arasında Hartmann'ın iddia ettiği kadar derin değildir. Dikkatli bir okur için ortaklıkların ayrılıklardan daha ağır bastığı hemen fark edilir. Hartmann için Hegel'de var olan Aristoteles mirasını anlamak, Hegel felsefesini anlamak için önemlidir. Çünkü Hegel çalışmalarında yaygın olarak Alman İdealizmi'nin diğer filozoflarıyla ilişki kursa da Aristoteles'in "yöntem"i, "mantık-ontoloji"si, "teleolojik metafizik"i ile de derin bir bağa sahiptir.

Hartmann, Aristoteles'in *aporetik* tanımlarında: "*dynamis-energeia*", "ilk *entelekhia*", "ilk hareket ettirici", kendini düşünen "düşünme" olarak *nous* vb'nde antinominin kaldırılmadığını ifade eder. Yani Hegel gibi Aristoteles'in de bir diyalektikçi olduğunu öne sürer. Fakat burada Hartmann'ın değinmeden geçip gittiği önemli bir konu vardır: Aristotelesçi mantığın *çelişmezlik* ilkesiyle Hegelci diyalektiğin *hem-hem de* mantığının aynı anda birbiriyle nasıl uyumlu olabileceğidir.

Aslında Hartmann'ın düşünme şeklinin ve düşüncelerinin "fazla Hegelci" olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Çünkü Hartmann, Hegel'in diyalektiğindeki büyüklüğü, o diyalektiğin yarattığı çözümlerde değil, daha çok antinomileri keşfetmesinde bulmaktadır (Hartmann, 2021: 63). Hegel'de her şeyin sentezlerle sonuçlandığı unutmamak da gerekmektedir. Antinomilerin özünde çözülemez olmak yatmasına rağmen antinomiler ortaya çıktıkları anda çözülmeye başlamaktadırlar. Hartmann bu durumu

2 *Spruch*: hüküm, kesin söz.

Hegel'deki dogmatik yan olarak tanımlamaktadır (Hartmann, 2021: 87).

Hartmann, Aristoteles'in *entelekhia*'sı ile Hegel'in *edimselliği* arasında çok büyük yakınlık olduğunu iddia etmektedir. Burada söz konusu olanın "ilk *entelekhia*" olmadığı, idea türünden bir şeyin eksiksiz gerçekleşmesinin kavramı olan *entelekhia* olduğunu ekler. "Teleolojik metafizik"te filozofların "süreç", "bağımlılık", "biçimlenme-katmanlaşma" ilişkilerinin hepsini salt teleolojik düşünmeyle ortaya koyduğunu söyler. "İlk *entelekhia*" olarak, bütün edimselliğin form ilkeleri olan erekerin ve şeylerin hepsinde sonsal eğilimin olduğunu öne sürer (Hartmann, 2021: 89).

Bu sonsal eğilim bir başka deyişle ereksellik, şeylerin özünde (*eidōs*) gizlidir. Hegel de doğal süreçlerin nedensellik bağıntısı içinde belirli bir ereğe yönelik olduğu düşünmektedir. Bu bağıntıları *Tarih Felsefesi*'nde güçlendirerek daha yüksek düzeydeki bir teolojiyle birleştirmektedir. Bu konu bağlamında Aristoteles ve Hegel sonuçta ortaklaşır gibi görünse de "süreç"te ayrılmaktadırlar. Aristoteles için sürecin kendisi ereğe yönelik bir araç olduğu için kendinde değersizdir, ikinci derecedir, süreç son bulunduğu artık geçip gitmiştir. Oysa Hegel'de sürecin kendisi de özseldir. Sürecin aşamalarının hepsi sonuçta saklanır, diyalektik anlamda "ortadan kaldırılır". Aşamaların hepsi bütüne aittir. Çünkü "hakikat" yalnızca ve yalnızca bütündür. Süreç momentleri aracılığıyla bütünün tümlenmesi, gelişimdir (Hartmann, 2021: 97).